

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਮੱਤੀ: ‘ਸ਼ਾਹੀ ਇੰਜੀਲ’

ਉਤਪਤ ਤੋਂ ਮਲਾਕੀ ਤਕ, ਪੂਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਨਬੂਵਤ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ (ਉਤਪਤ 3: 15; 49: 10; 2 ਸਮੂਏਲ 7: 16; ਜ਼ਬੂਰ 2: 6-8; ਮਲਾਕੀ 3: 1)। ਨਬੀਆਂ ਨੇ ਨਬੂਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੋਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ (ਯਸਾਯਾਹ 7: 14; 9: 6, 7; ਦਾਨੀਏਲ 7: 13, 14)। ਸਫ਼ਨਯਾਹ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ‘ਇਸਰਾਏਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਹਾਂ, ਯਹੋਵਾਹ ਤੇਰੇ ਵਿਚਕਾਰ’ ਹੋਣਾ ਸੀ (ਸਫ਼ਨਯਾਹ 3: 15)। ‘ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ’ ਹੋਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰ ਸਕਣੀ ਸੀ (ਜ਼ਕਰਯਾਹ 9: 9; 14: 17)। ਪਤਰਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਨਬੂਵਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ (1 ਪਤਰਸ 1: 10, 11)।

ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਚਾਰਾਂ ਵਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਖੋਲ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਮਤ ਨਾਲ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਤ ਵੇਰਵਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।¹ ਪਰ ਕਈ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰਕੁਸ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਮੱਤੀ, ਮਰਕੁਸ ਅਤੇ ਲੂਕਾ (‘ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਸਹਿਦਰਸ਼ੀ ਵਿਰਤਾਂਤ’) ਕਈ ਥਾਂ ਐਨੇ ਰਲਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸਵਾਲ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ‘ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰਕੁਸ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਰਕੁਸ, ਮੱਤੀ ਅਤੇ ਲੂਕਾ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਨੇ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇਣ ਲਈ ਮੱਤੀ, ਮਰਕੁਸ, ਲੂਕਾ ਅਤੇ ਯੂਹੰਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਸੀਲੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਜਾਣ ਸਕੀਏ ਕਿ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਕਿਹੜਾ ਸੀ।²

ਇਕ ਗੱਲੋਂ ਖੁਦਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰ ਇੰਜੀਲਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਇੰਜੀਲ’ ਲਈ ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਬਦ (*euangelion*) ਦੀ ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਸੀਹ ਦੇ ਆਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਕੁਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ‘ਇੰਜੀਲ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਸੀਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਵਿਰਤਾਂਤਾਂ ਲਈ

ਇਹ ਇਕ ਸਿਰਲੇਖ ਬਣ ਗਿਆ।

ਮੱਤੀ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਾਹੀ ਇੰਜੀਲ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯਿਸੂ ਨਾਸਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚ ‘ਰਾਜ’ (*basileia*) ਸ਼ਬਦ 162 ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।^੧ ਆਪਣੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਮੱਤੀ ਦੀ ਇੰਜੀਲ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 55 ਵਾਰ ਹੋਈ ਹੈ! ਮੱਤੀ ਲਈ ‘ਸੁਰਗ ਦਾ ਰਾਜ’ ਇਕ ਅਜੀਬ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹੈ ਜੋ 32 ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।^੨ ‘ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਰਾਜ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਮੱਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਵਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 35 ਵਾਰ ਯਿਸੂ ਨੂੰ ‘ਰਾਜਾ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 6 ਵਾਰ ਉਸਦੇ ‘ਰਾਜ’ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੱਤੀ ਦੀ ਇੰਜੀਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ 32 ਵਾਰ ਤਕ ‘ਪ੍ਰਭੂ’ (*kurios*) ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੱਤੀ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਇੱਕੋ ਲੇਖਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ‘ਕਲੀਸੀਆ’ (*ekklēsia*) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ (16: 18; 18: 17), ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ‘ਸਭਾ,’ ‘ਮੰਡਲੀ,’ ਜਾਂ ‘ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕ’ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਪੱਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮੱਤੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਿਸੂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ‘ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ’ 7 ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਰ. ਟੀ. ਫ੍ਰਾਂਸ ਨੇ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਚਾਰ ਬੁਲਾਰੇ ਦੱਸੇ ਹਨ:

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ... ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਬਾਰੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਖ਼ੁਦ ਖ਼ੁਦ ਵੱਲੋਂ (3: 17; 17: 5), ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢਦੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵੱਲੋਂ (4: 3, 6), ਅਲੌਕਿਕ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਦਰੂਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ (8: 29), ਜਾਂ ਯਿਸੂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਡੂੰਘੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੇਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੈ (14: 33; 16: 16-17)।^੩

‘ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੁੱਤਰ’ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 31 ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ (ਜਿਵੇਂ ਹਿਜ਼ਕੀਏਲ) ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦਾਨੀਏਲ 7: 13, 14 ਵਾਲੇ ਨਬੂਵਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਿਹਾ ਇਕ ਬੱਦਲਾਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੋਂ ਸਦਾਕਾਲ ਦਾ ਰਾਜ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖ

ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ‘ਮੱਤੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇੰਜੀਲ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡੋਨਲਡ ਏ. ਹੈਗਨਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੱਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ:

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜੀਲ ਮੱਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਜੂਦ ਆਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਮੱਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਰਸੂਲਾਂ ਜਾਂ ਮੁੱਢਲੀ ਕਲੀਸੀਆ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ (ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ 1: 13 ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ)।^੪

ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਲੇਖਕ ਮੱਤੀ ਰਸੂਲ ‘ਹਲਫ਼ਈ ਦਾ ਪੁੱਤਰ’ ਸੀ (9:9)।

ਯਿਸੂ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਮਸੂਲ ਦੀ ਚੌਕੀ’ ਤੋਂ ਬੁਲਾਉਣ ਵੇਲੇ, ਮੱਤੀ ਮਸੂਲੈਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ (ਲੂਕਾ 5:27)। ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਉਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ‘ਲੇਵੀ’ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਰਕੁਸ ਅਤੇ ਲੂਕਾ ਵਿਚ ‘ਲੇਵੀ’ ਨਾਂਅ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਮਰਕੁਸ 2:14, 15; ਲੂਕਾ 5:27-29)। ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਸਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ, ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਲੇਵੀ’ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ‘ਮੱਤੀ’ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਮਰਕੁਸ 3:18; ਲੂਕਾ 6:15; ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ 1:13)।

ਮੱਤੀ ਦਾ ‘ਲੇਵੀ’ ਵੀ ਵਿਖਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦਵੇ ਕਿ ਉਹ ਲੇਵੀ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਂਅ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਲੇਵੀ ਲੋਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ‘ਲੇਵੀ’ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਮ ਨਾਂਅ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਸੀਹ ਦੇ ਵਕਤ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਲੇਵੀ ਯਾਜਕ ਭਰਸ਼ਟ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਨੀਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਹਿਸੂਲ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਜਕਾਈ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਮਸੂਲ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੱਤੀ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਤ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਤੀ ਵਰਗਾ ਕਫ਼ਰਨਹੂਮ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਇਬਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ, ਆਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਕਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।⁷ ਕਈਆਂ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਯਿਸੂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ।⁸

ਲਿਖਤ

ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਮੱਤੀ ਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ‘ਇਬਰਾਨੀ ਇੰਜੀਲ’ ਆਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਲੀਸੀਆ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਮੱਤੀ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਇਬਰਾਨੀ/ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕੁਝ ਹਵਾਲੇ ਛੱਡੇ ਹਨ। ਯੂਸਬਿਯੂਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਪਿਆਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੱਤੀ ਨੇ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਚਨ ਲਿਖੇ ਹਨ।’ ਓਰੀਗਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਦੀ ਇੰਜੀਲ ‘ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ।⁹ ਯੂਸਬਿਯੂਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰੀਆ ਦੇ ਪੈਂਤੇਨੁਸ (ਲਗਭਗ 170 ਈਸਵੀ) ਬਰਥਲਮਈ ਨੇ ਮੱਤੀ ਦੀ ਇੰਜੀਲ ਦੀ ਇਕ ਇਬਰਾਨੀ ਨਕਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੇਖੀ।¹⁰ ਇਰੇਨਿਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ‘ਮੱਤੀ ਨੇ ਇਬਰਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਲਿਖਤ ਇੰਜੀਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਦਕਿ ਪਤਰਸ ਅਤੇ ਪੌਲੁਸ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਲੀਸੀਆ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ।’¹¹ ਜੇਰੋਮ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵੇਲੇ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ।¹²

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿੱਕਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਵਿਚ ਇਬਰਾਨੀ/ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਮਸੀਹੀ ਸਾਹਿਤ

ਵਿਚ ਇਬਰਾਨੀ/ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੱਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਸਪਤਤੀ (LXX) ਅਨੁਵਾਦ ਤੋਂ ਮੱਤੀ ਦੇ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਮੱਤੀ ਦੀ ਇੰਜੀਲ ਵਿਚ ਮੂਲ ਵਿਚ ਇਬਰਾਨੀ/ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਣ ਦੇ ਉਲਟ ਤਰਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ, ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਖੇਡ ਹਨ ਜੋ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ (6:16; 16:18; 21:41; 24:30)।¹³ ਚੌਥਾ, ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲਿਓਨ ਮੌਰਿਸ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ:

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਪਹੇਲੀ ਹੈ ਇਕ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਮੁੱਢਲਾ ਸਾਮੀ ਲੇਖ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਿਹੜੀ ਇੰਜੀਲ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਾਡੀ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਮੂਲ ਇਬਰਾਨੀ ਜਾਂ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੋਧ ਹੈ।¹⁴

ਜੈਕ ਪੀ. ਲੂਈਸ ਨੇ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਿਆ ਹੈ:

ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਲੀਸੀਆ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੂਲ ਇਬਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਯੂਨਾਨੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਉਸ ਇਬਰਾਨੀ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਵਾਲ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਛੱਡਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਯੂਨਾਨੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।¹⁵

ਜੇ ਮੱਤੀ ਦੀ ਇਬਰਾਨੀ ਲਿਖਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਲੀਸੀਆ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਿਸਮਾਨੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜ਼ਾਹਿਰ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਕਿ ਮਸੀਹ ਹੀ ਮਸੀਹਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮੱਤੀ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਗੱਲ ‘ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਬੀ ਦਾ ਇਹ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ’ (21:4) ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ‘ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਪਤਤੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਗਭਗ 65 ਵਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹⁶ ਇਹ ਹਵਾਲੇ ‘ਮੂਸਾ ਦੀ ਤੁਰੇਤ ਅਤੇ ਨਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬੂਰਾਂ’ (ਲੂਕਾ 24:44) ਸਣੇ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਮੱਤੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿੱਧੀਆਂ ਨਬੂਵਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਮਸੀਹ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਨਬੂਵਤਾਂ ਦੋਹਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨਬੀ ਦੇ ਵਕਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਮਸੀਹ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਫ੍ਰਾਂਸ ਨੇ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ/ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਦੇ ਢੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦੇ ਲੋਕ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ’ ਨਵੇਂ ਨੇਮ ਵਿਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।¹⁷

ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਮੱਤੀ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਮਸੀਹ ਦੀ ਕੁਲਪੱਤਰੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

(1: 1-17)। ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦੇ ‘ਦਾਉਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ’ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦਾਉਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸਹੀ ਵਾਰਿਸ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸੰਗਠਨ

ਮੱਤੀ ਮਸੀਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਛੇ ਭਾਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਯਿਸੂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,¹⁸ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੰਜ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਵੇਰਵਾ:	ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਹਿੱਸੇ:
1: 1-4: 25	5: 1-7: 27
8: 1-9: 38	10: 1-42
11: 2-12: 50	13: 1-52
13: 54-17: 27	18: 1-35
19: 2-22: 46	23: 1-25: 46
26: 2-28: 20	

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਹਰ ਭਾਗ ‘ਜਾਂ ਯਿਸੂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਹਟਿਆ’ ਵਰਗੇ ਬਦਲਵੇਂ ਵਾਕ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (7: 28, 29; 11: 1; 13: 53; 19: 1; 26: 1)।

ਮੋਅਜਜ਼ੇ

ਮੱਤੀ ਯਿਸੂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੀਹ ਖ਼ਾਸ ਮੋਅਜਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਲਈ ਨਿਰਾਲੇ ਹਨ: ਦੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੋ ਸੁਜਾਖੇ ਕੀਤੇ ਗਏ (9: 27-31), ਭੂਤ ਚੰਬੜੇ ਗੁੰਗੇ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (9: 32, 33), ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਕਾ ਜਿਹੜਾ ਪਤਰਸ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ (17: 24-27)। ਮੱਤੀ ਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਮੋਅਜਜ਼ੇ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ: ਇਕ ਅਨਾਮ ਕੋੜ੍ਹੀ (8: 2-4), ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਸੇਵਕ (8: 5-13), ਪਤਰਸ ਦੀ ਸੱਸ (8: 14, 15), ਭੂਤ ਚੰਬੜੇ ਗਦਰੇਨੀ ਮਨੁੱਖ (8: 28-34), ਲਕਵੇ ਦਾ ਰੋਗੀ (9: 2-8), ਲਹੂ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ (9: 20-22), ਸੁੱਕੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ (12: 9-13), ਕਨਾਨੀ ਔਰਤ ਦੀ ਧੀ (15: 21-28), ਭੂਤ ਚੰਬੜਿਆ ਮੁੰਡਾ (17: 14-21), ਯਰੀਹੋ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੋ ਅੰਨ੍ਹੇ (20: 29-34)। ਯਿਸੂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਅਜਜ਼ੇ ਕੀਤੇ ਜਿਵੇਂ ਤੁਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹਣਾ (8: 23-27), ਜੈਰੁਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨਾ (9: 18-26), ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ (14: 13-23), ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ ਅਤੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹਣਾ (14: 24-33), ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ (15: 32-38), ਅਤੇ ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ

ਸਰਾਪ ਦੇਣਾ (21:19-21)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ‘ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਗੁੰਗੇ ਬੋਲਦੇ, ਟੁੰਡੇ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਲੰਭੇ ਤੁਰਦੇ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਸਰਾਏਲ ਦੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ’ (15:29-31)।

ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ

ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਮੱਤੀ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 60 ਫ਼ੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ ਯਿਸੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਛੇ ਵੱਡੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੰਜ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

1. ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼ (ਅਧਿਆਇ 5-7);
2. ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦਾ ਹੁਕਮ (ਅਧਿਆਇ 10);
3. ਰਾਜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (ਅਧਿਆਇ 13);
4. ਰਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ (ਅਧਿਆਇ 18);
5. ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦੀ ਡਾਂਟ (ਅਧਿਆਇ 23) ਅਤੇ ਜੈਤੂਨ ਪਹਾੜ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਬੂਵਤ ਵਾਲਾ ਸੰਦੇਸ਼ (ਅਧਿਆਇ 24; 25)।¹⁹

ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੱਤੀ ਲਈ ਨਿਰਾਲਾ ਸੀ। ਲੂਕਾ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਦਾਨੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਲੂਕਾ 6:17-49)। ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਮੱਤੀ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਇਕੱਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ (ਅਧਿਆਇ 13; 25)।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਤੇ ਢੰਗ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੱਤੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਚੌਦਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 11 ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਹਨ। ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਵਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ, ਬੀਜਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:1-23), ਰਾਈ ਦੇ ਬੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:31, 32), ਅਤੇ ਅੰਗੂਰੀ ਬਾਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (21:33-41)। ਮੱਤੀ ਲਈ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਬੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:24-30, 36-43), ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:44), ਅਣਮੋਲ ਮੋਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:45, 46), ਜਾਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:47-50), ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:51, 52), ਬੇਰਹਿਮ ਨੌਕਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (18:23-35), ਅੰਗੂਰੀ ਬਾਗ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (20:1-16), ਦੋ ਬੋਠਿਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (21:28-32), ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (22:2-14), ਦਸ ਕੁਆਰੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (25:1-13), ਅਤੇ ਤੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (25:14-30) ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ

ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਮਸੀਹੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜੀਲ ਦੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ।²⁰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਤਰਕਸੰਗਤ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 70 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੈਕਲ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੱਤੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ

ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ (24:2, 15-28)। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਮੱਤੀ 24 ਵਿਚ ਯਹੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਸਬੰਧ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹਮਾਇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੱਤੀ ਵੱਲੋਂ ਯਿਸੂ ਦੀ ‘ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ ਭੱਜ ਜਾਣ’ ਅਤੇ ‘‘ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਭੱਜਣਾ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੱਬਤ ਦੇ ਦਿਨ ਨਾ ਹੋਵੇ’’ (24:16, 20) ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣਾ ਬੇਕਾਰ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਯਹੂਸ਼ਲਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਹੀ ਮੱਤੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਰੇਨਿਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਮੱਤੀ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਪਤਰਸ ਅਤੇ ਪੌਲਸ ਦੇ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।¹ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਾਂ 60 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ. ਡਬਲਯੂ. ਮੈਕਗਰਵੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹ ਸਮਾਂ 42 ਈਸਵੀ ਅਤੇ 58 ਈਸਵੀ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਲੂਕਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ 58-60 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੈਸਰੀਆ ਵਿਚ ਪੌਲਸ ਦੀ ਕੈਦ ਵੇਲੇ ਦੱਸਿਆ।²

ਯੂਸਬਿਯੂਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮੱਤੀ ਦੇ ਫ਼ਲਿਸਤੀਨ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਇੰਜੀਲ ਸੁਣਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।³ ਰਵਾਇਤ ਤੋਂ ਸੁਝਾਅ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਨੇ ਯਿਸੂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਠਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤਕ ਫ਼ਲਿਸਤੀਨ ਵਿਚ ਸੇਵਕਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੋਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿੰਡੇ ਪਏ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਰਵਾਇਤ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਪਾਰਸ (ਆਧੁਨਿਕ ਇਰਾਨ) ਇਥੋਪੀਆ, ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਨੇ ਫ਼ਲਿਸਤੀਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਦੌਰਾਨ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਟੀ. ਐਚ. ਸਟਰੇਟਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀਰੀਆ ਦੇ ਅੰਤਾਰੀਆ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।⁴ ਮੱਤੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਂਡ੍ਰਿਕਸਨ ਨੇ ਇਕ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਰੰਭ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਹੈ। ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੱਤੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਇਬਰਾਨੀ ਪੱਤਰੀਆਂ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਿਨਾਗੋਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੱਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੱਤਰੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਅਜੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਆਮ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫ਼ਲਿਸਤੀਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।... ਮੈਂ 63-66 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 27:8 ਅਤੇ 28:15 ਤੋਂ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਵਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।⁵

ਮਕਸਦ

‘‘ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੀ ਹੈ?’’ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੈਂਡ੍ਰਿਕਸਨ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਹੈ:

1. ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਚਾਨਣ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਮਨਬਦਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ

ਵੱਡੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਬੁਲਾਹਟ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੁਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ (10:5ਤੋਂ; 11:25-29; 23:37-39)।

2. **ਸੁਭਾਅ ਬਦਲਣਾ:** ਉਨ੍ਹਾਂ (ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ) ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਸੀਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਬਰਕਤ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਵ ਸੁਰਗੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਲਈ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (4:19; 5:16, 43-48; 6:19ਤੋਂ; 7:1ਤੋਂ, 24-27; ਆਦਿ)।

3. ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਹਮਲੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਖੁਦਾ ਦੀ ਸਚਿਆਈ ਦੀ ਹਮਾਇਤ (5:17ਤੋਂ; 6:2ਤੋਂ 12; 13:10ਤੋਂ, 54-58; 15:1-20; 16:1-4; ਅਧਿਆਇ 23; ਆਦਿ)।

4. ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਇੰਜੀਲ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣਾ (8:5-13; 15:21-28; 28:16-20)।⁶

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਗੌਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਮਕਸਦ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਯਿਸੂ ਨਾਸਰੀ ਹੀ ਉਹ ਮਸੀਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਯਹੂਦੀ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੱਤੀ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਕਿ ਯਿਸੂ ਹੀ ਮਸੀਹ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਮ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਬੂਵਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਨੇ ਪੂਰਿਆਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਯਿਸੂ ਦੇ ਮਸੀਹਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਵਾਕਅੰਸ਼ ਜਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕਅੰਸ਼ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ: ‘‘ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਭਈ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਬੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਆਖੀ ਸੀ ਉਹ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ’’ (1:22; ਵੇਖੋ 2:15, 17, 23; 3:3; 4:14; 8:17; 11:10, 13; 12:17; 13:14, 35; 15:7; 21:4, 42; 26:31, 56; 27:9)।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕਿ ਮੱਤੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕੁਲਪੱਤਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਸੀਹ ਦੇ ਦਾਉਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅਬਰਾਹਾਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ (1:1-17)। ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਕੁਲਪੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸੀ, ਪਰ ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਐਨੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਮਸੀਹ ਭਾਵੇਂ ਖੁਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੋਅਜਜ਼ੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗਰਭ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੁਆਰੀ ਮਰੀਅਮ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਪਰਿਵਾਰ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ‘‘ਅਬਰਾਹਾਮ ਦੀ ਸੰਤਾਨ’’ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਹਿਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ। ਉਹ ‘‘ਦਾਉਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ’’ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਰਾਏਲ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸਹੀ ਵਾਰਿਸ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ‘‘ਦਾਉਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ’’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੰਜੀਲ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਮਸੀਹਾ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ (9:27; 12:23; 15:22; 20:30, 31; 21:9, 15; 22:42)।

ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਮੱਤੀ ਦੇ ਪਾਠਕ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਹੀ ਸਨ, ਇਬਰਾਨੀ/ਅਰਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਉਹ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਯਿਸੂ' ਦੇ ਇਬਰਾਨੀ ਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਪਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ (1:21)। ਮੱਤੀ ਨੇ ਅਰਬ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇ ('ਪ੍ਰਭੂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ'), ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੈਰਕੌਮ ਲੋਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖੇਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ (ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇਗਾ)। ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਯਹੂਦੀ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ, ਉਹ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਧੋਣ ਦੀ ਰੀਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ (15:2), ਜਦ ਕਿ ਮਰਕੁਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੈਰਕੌਮ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ (ਮਰਕੁਸ 7:3, 4)। ਮੱਤੀ ਨੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਫ਼ਲਿਸਤੀਨ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਯਹੂਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਬੇਲੋੜੇ ਹੋਣੇ ਸਨ (ਵੇਖੋ 24:3; ਮਰਕੁਸ 13:3)।

ਇੰਜੀਲ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਯਹੂਦੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਬਚਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਯਿਸੂ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ (10:5, 6; 15:24), ਸ਼ਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਹਾਰ (5:17-20), ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦਾ ਵਿਹਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ 23:2, 3 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਪਟ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ (23:13-33)।

ਮੱਤੀ ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ (2:1-12; 4:15, 16; 8:5-13; 10:18; 12:18, 21; 15:21-28; 24:14; 28:19)। ਰੌਬਰਟ ਐਮ. ਗ੍ਰਾਂਟ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਈਏ ਤਾਂ "ਮੱਤੀ ਇਕ ਮਸੀਹੀ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜੀਲ ਸਿਰਫ਼ ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਇਹ 'ਪਹਿਲੇ ਯਹੂਦੀ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੈਰਕੌਮ ਲਈ ਸੀ' (ਰੋਮੀਆਂ। 1:16)।"²⁷

ਹੋਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਤੀ ਨੇ ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਮਸੀਹੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਯਿਸੂ ਹੀ ਮਸੀਹਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਭਾਵ ਕਲੀਸੀਆ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ।

ਰੂਪ ਰੇਖਾਵਾਂ

ਮੱਤੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਰੂਪਰੇਖਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਰੂਪਰੇਖਾ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਲੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਯਿਸੂ ਦੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।²⁸

- I. ਜਾਣ ਪਛਾਣ (1:1-4:11)
- II. ਗਲੀਲ ਵਿਚ ਸੇਵਕਾਈ (4:12-13:58)
- III. ਗਲੀਲ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਕਾਈ (14:1-16:12)
- IV. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ ਜਾਣਾ (16:13-20:34)
- V. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣਾ (21:1-25:46)
- VI. ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਜੀ ਉੱਠਣਾ (26:1-28:20)

ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਰੂਪਰੇਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ

- I. ਯਿਸੂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਣ ਪਛਾਣ (1-4)
- II. ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ: ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼ (5-7)
- III. ਇਸਰਾਏਲ ਲਈ ਯਿਸੂ ਦੇ ਕੰਮ (8; 9)
- IV. ਰਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦਾ ਹੁਕਮ (10)
- V. ਇਸਰਾਏਲ ਦਾ ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਠਕਰਾਉਣਾ (11; 12)
- VI. ਇਸਰਾਏਲ ਦੇ ਠਕਰਾਉਣ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (13)
- VII. ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਭਾਵ ਕਲੀਸੀਆ (14-17)
- VIII. ਰਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ: ਮਾਫੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ (18)
- IX. ਦੁੱਖ ਭੋਗਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ (19-22)
- X. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦਾ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਆਮਦ (23-25)
- XI. ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਜੀ ਉੱਠਣਾ (26-28)

ਇਸ ਟੀਕਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਰੂਪਰੇਖਾ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- I. ਰਾਜਾ ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ (1: 1-4: 11)
- II. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਦਾ ਆਰੰਭ (4: 12-10: 42)
- III. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (11: 1-12: 50)
- IV. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ (13: 1-18: 35)
- V. ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਲੀਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਾ (19: 1-25: 46)
- VI. ਰਾਜੇ ਦੀ ਗਿਰਫ਼ਤਾਰੀ, ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ (26: 1-27: 66)
- VII. ਰਾਜੇ ਦਾ ਜੀ ਉੱਠਣਾ ਅਤੇ ਕਮੀਸ਼ਨ (28: 1-20)

ਟਿੱਪਣੀਆਂ

¹ਯੂਸਥਿਯੂਸ ਐਂਕਲੋਸੀਏਸਟੀਕਲ ਹਿਸਟਰੀ 3. 24. 6-7; 3. 39. 16; 6. 25. 4-6; ਇਰੇਨੀਉਸ ਅਗੋਸਟ ਹੇਅਰਸੀਜ਼ 3. 1. 1; ਅਗਸਟਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਮਰਕੁਸ [ਮੱਤੀ] ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ ਹੈ' (ਅਗਸਟਿਨ ਹਾਰਮਨੀ ਆਫ ਦ ਗੋਸਪਲਜ਼ 1. 2. 4)। ²ਮਰਕੁਸ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਲਈ ਸਬੂਤ ਦੀ ਇਕ ਮਾਨਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬੀ. ਐਚ. ਸਟਰੀਟਰ, ਦ ਫੋਰ ਗੋਸਪਲਜ਼: ਏ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਓਰੀਜੀਨਿਸ (ਲੰਡਨ: ਮੋਰੀਸਨ ਐਂਡ ਗਿੱਬ, 1924; ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ, ਲੰਡਨ: ਮੈਕਮਿਲਨ ਐਂਡ ਕੰ., 1953), 151-98. ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਵਿਲੀਅਮ ਆਰ. ਫ਼ਾਰਮਰ, ਦ ਸਿਨੋਪਟਿਕ ਪ੍ਰਾਬਲਮ (ਨਿਊ ਯਾਰਕ: ਮੈਕਮਿਲਨ ਕੰ., 1964)। ਫ਼ਾਰਮਰ ਨੇ ਮੱਤੀ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਦਾ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡਿਕਸਨਰੀ ਆਫ ਜੀਜ਼ਸ ਐਂਡ ਦ ਗੋਸਪਲਜ਼, ਸੰਪਾ. ਯੇਏਲ ਬੀ. ਗ੍ਰੀਨ ਐਂਡ ਸਕੋਟ ਮੈਕਨਾਈਟ (ਡਾਊਨਰਜ਼ ਗ੍ਰੇਵ, ਇਲਿਨੋਇ: ਇੰਟਰਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈੱਸ, 1992), 784-92 ਰੋਬਰਟ ਐਚ. ਸਟੇਮ, 'ਸਿਨੋਪਟਿਕ ਪ੍ਰਾਬਲਮ' ਵੀ ਵੇਖੋ। ³ਜਦ ਤਕ ਦੱਸਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕ

ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਕਾਰਡੈਂਸ[®], © 2003, ਓਕਟੀ ਸੌਫਟਵੇਅਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ⁴ ‘ਸੁਰਗ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਗੋਲ-ਮੋਲ ਤਰੀਕੇ ਭਾਵ ਘੁਮਾ ਫਿਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ⁵ ਆਰ. ਟੀ. ਵ੍ਰਾਂਸ, ਦ ਗੌਸਪਲ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਮੈਥਿਊ, ਦ ਟਿੰਡੇਲ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਕਮੈਂਟਰੀਜ਼ (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੀ. ਈਰਡਮੈਂਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1985), 47. ⁶ ਡੋਨਲਡ ਏ. ਹੈਗਨਰ, ਮੈਥਿਊ 1-13, ਵਰਡ ਬਿਬਲੀਕਲ ਕਮੈਂਟਰੀ, ਜਿਲਦ 33ਏ (ਡੱਲਾਸ: ਵਰਡ ਬੁੱਕਸ, 1993), lxxvi. ⁷ ਉਹੀ, 12. ⁸ ਵ੍ਰਾਂਸ, 33. ⁹ ਯੂਸਬਿਯੂਸ ਐਂਕਲੋਸੀਏਸਟੀਕਲ ਹਿਸਟਰੀ 3.39.16; 6.25.4. ¹⁰ ਉਹੀ, 5.10.3.

¹¹ ਇਰੇਨਿਉਸ ਅਗੋਸਟ ਹੇਅਰਸੀਜ਼ 3.1.1. ¹² ਜੇਰੋਮ'ਜ਼ ਲਾਈਵਜ਼ ਆਫ ਇਲਸਟਰੀਅਸ ਮੈਨ 3; ਪ੍ਰੀਫੇਸ ਟੂ ਮੈਥਿਊ। ¹³ ਜੈਕ ਪੀ. ਲੁਈਸ, ਦ ਗੌਸਪਲ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਮੈਥਿਊ, ਭਾਗ 1, ਦ ਲਿਵਿੰਗ ਵਰਡ ਕਮੈਂਟਰੀ (ਆਸਟਿਨ, ਟੈਕਸਸ: ਸਵੀਟ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1976), 13. ¹⁴ ਲਿਓਨ ਮੌਰਿਸ, ਦ ਗੌਸਪਲ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਮੈਥਿਊ, ਪਿੱਲਰ ਕਮੈਂਟਰੀ (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੀ. ਈਰਡਮੈਂਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1992), 13. ¹⁵ ਲੁਈਸ, 14. ¹⁶ ਹੈਨਰੀ ਕਲੇਰੈਂਸ ਥਿਅਸਨ, ਇੰਟ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਟੂ ਦ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੀ. ਈਰਡਮੈਂਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1943), 138. ¹⁷ ਵ੍ਰਾਂਸ, 40. ¹⁸ ਕਈ ਵਾਰ ਯਿਸੂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰਤਾਂਤਕ ਭਾਗ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ¹⁹ ਅਧਿਆਇ 23 ਅਤੇ 24 ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਯਿਸੂ ਨੇ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ (ਅਧਿਆਇ 24) ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ‘ਹਾਇ’ ਕਹੀ (ਅਧਿਆਇ 23)। ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਵੇਖੋ ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਜਾੜ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ’ (23:38)। ²⁰ 1 ਕਲੇਮੈਂਟ 13.2; 2 ਕਲੇਮੈਂਟ 3.2; 4.2; ਡਿਡੇਕ 1.2-5; 3.7; 7.1; 8.2; 9.5; 13.2; ਇਗਨੇਸ਼ੀਅਸ ਸਮਿਰਨੇਅੰਸ 1.1; ਰੀਕਾਰਪ 2.2; ਬਰਨਾਬਾਸ 4.14; 5.9; ਪੋਲੀਕਾਰਪ ਫ਼ਿਲਿਪੀਅੰਸ 2.3; 7.2.

²¹ ਇਰੇਨਿਉਸ ਅਗੋਸਟ ਹੇਰਸੀਜ਼ 3.1.1. ²² ਜੇ. ਡਬਲਯੂ. ਮੈਕਗਰਵੇ, ਦ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਕਮੈਂਟਰੀ, ਜਿਲਦ 1, ਮੈਥਿਊ ਐਂਡ ਮਾਰਕ (ਪੰਨਾ ਰਹਿਤ, 1875; ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ, ਡਿਲਾਈਟ, ਆਰਕੈਂਸਾ: ਗੌਸਪਲ ਲਾਈਟ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., ਮਿਤੀ ਰਹਿਤ), 9-10. ਮੈਕਗਰਵੇ ਦਾ ਲੂਕਾ ਲਈ ਸਮਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਲੂਕਾ-ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ (ਲੂਕਾ 1:1-4; ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ 1:1, 2)। ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 61-63 ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪੌਲਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਨਾਲ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ (ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ 28:30, 31), ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੂਕਾ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇੰਜੀਲ ਦਾ ਲੂਕਾ ਦਾ ਵਿਰਤਾਂਤ ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ²³ ਯੂਸਬਿਯੂਸ ਐਂਕਲੋਸੀਏਸਟੀਕਲ ਹਿਸਟਰੀ 3.24.6. ²⁴ ਸਟਰੀਟਰ, 502. ²⁵ ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਂਡ੍ਰਿਕਸਨ, ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਕਮੈਂਟਰੀ: ਐਕਸਪੋਜੀਸ਼ਨ ਆਫ ਦ ਗੌਸਪਲ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਮੈਥਿਊ (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਬੇਕਰ ਬੁਕ ਹਾਊਸ, 1973), 97. ²⁶ ਉਹੀ, 98. ²⁷ ਰੋਬਰਟ ਮੈਮ. ਗ੍ਰਾਂਟ, ਏ ਹਿਸਟੋਰੀਕਲ ਇੰਟ੍ਰੋਡਕਸ਼ਨ ਟੂ ਦ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ (ਨਿਊ ਯਾਰਕ: ਸਾਈਮਨ ਐਂਡ ਸ਼ਸਤਰ, 1972), 130. ²⁸ ਵ੍ਰਾਂਸ, 58 ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ²⁹ ਦ ਫ਼ੋਰ ਗੌਸਪਲਜ਼ 1992, ਸੰਪਾ. ਐਫ਼. ਵੈਨ ਸੈਗਬਰੋਕ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ (ਨਿਊਵੈਨ: ਨਿਊਵੈਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, 1992), 1208 ਵਿਚ ਡੇਲ ਸੀ. ਐਲੀਸਨ, ਯੂਨੀ., ‘ਮੈਥਿਊ ਸਟ੍ਰਕਚਰਲ ਬਾਇਓਗ੍ਰਾਫ਼ਿਕਲ ਨਿਪੱਲਸ ਐਂਡ ਦ ਇਮੀਟੇਸ਼ੀਓ ਫ਼ਿਸਟੀ’ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਰੂਪਰੇਖਾ

- I. ਰਾਜੇ, ਅਰਥਾਤ ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਜੀਵਨ (1:1-4:11)
 - ੳ. ਅਧਿਆਇ 1: ਯਿਸੂ ਦਾ ਜਨਮ
 1. ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਦੀ ਕੁਲਪੱਤਰੀ (1:1-17)
 2. ਯੂਸੁਫ਼ ਕੋਲ ਐਲਾਨ ਅਤੇ ਕੁਆਰੀ ਤੋਂ ਜਨਮ (1:18-25)
 - ਅ. ਅਧਿਆਇ 2: ਯਿਸੂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਰ੍ਹੇ
 1. ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ (2:1-12)
 - ੳ. ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਾ (2:1, 2)
 - ਅ. ਹੇਰੋਦੇਸ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣਾ (2:3-6)
 - ੲ. ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਹੇਰੋਦੇਸ ਦੀ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗ (2:7, 8)
 - ੳ. ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਬੈਤਲਹਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਾ (2:9-12)
 2. ਯਿਸੂ ਦਾ ਬਚਾਇਆ ਜਾਣਾ (2:13-23)
 - ੳ. ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਜਾਣਾ (2:13-15)
 - ਅ. ਹੇਰੋਦੇਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ (2:16-18)
 - ੲ. ਨਾਸਰਤ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ (2:19-23)
 - ੲ. ਅਧਿਆਇ 3: ਯਿਸੂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬਪਤਿਸਮਾ
 1. ਯਿਸੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ (3:1-12)
 2. ਯਿਸੂ ਦਾ ਬਪਤਿਸਮਾ (3:13-17)
 - ੳ. ਅਧਿਆਇ 4: ਮਸੀਹ ਦੇ ਪਰਤਾਵੇ (4:1-11)
- II. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ (4:12-10:42)
 - ੳ. ਅਧਿਆਇ 4 (ਚੱਲਦਾ): ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਦੀ ਇਕ ਜਾਣ ਪਛਾਣ (4:12-25)
 1. ਕਫ਼ਰਨਾਹੁਮ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ (4:12-17)
 2. ਮੁੱਢਲੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ (4:18-22)
 3. ਗਲੀਲ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸੇਵਕਾਈ (4:23-25)
 - ਅ. ਅਧਿਆਇ 5: ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਭਾਗ 1
 1. ਮੁਥਾਰਕਬਾਦੀਆਂ (5:1-12)
 2. ਲੂਣ ਅਤੇ ਚਾਨਣ (5:13-16)
 3. ਸ਼ਰਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ (5:17-20)
 4. ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਕਤਲ (5:21-26)
 5. ਵਿਭਚਾਰ (5:27-30)
 6. ਤਲਾਕ (5:31, 32)
 7. ਸਹੁੰ ਖਾਣਾ (5:33-37)
 8. ਬਦਲਾ (5:38-42)
 9. ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ (5:43-48)
 - ੲ. ਅਧਿਆਇ 6: ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਭਾਗ 2
 1. ਆਮ ਚਿਤਾਵਨੀ (6:1)

2. ਦਾਨ (6:2-4)
 3. ਦੁਆ ਕਰਨਾ (6:5-15)
 4. ਰੋਜ਼ਾ ਰੱਖਣਾ (6:16-18)
 5. ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ (6:19-21)
 6. ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਰਸ਼ਨ (6:22, 23)
 7. ਮਾਲਿਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ (6:24)
 8. ਚਿੰਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ (6:25-34)
- ਸ. ਅਧਿਆਇ 7: ਪਹਾੜੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਭਾਗ 3
1. ਸੱਚਾ ਨਿਆਂ (7:1-6)
 2. ਦੁਆ ਵਿਚ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ (7:7-11)
 3. ਸੁਨਹਿਰਾ ਨਿਯਮ (7:12)
 4. ਆਖਰੀ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ (7:13-27)
 - ੳ. ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਰਾਹ (7:13, 14)
 - ਅ. ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਨਬੀਆਂ ਦਾ ਫਲ (7:15-20)
 - ੲ. ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ (7:21-23)
 - ਸ. ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ (7:24-27)
 5. ਭੀੜ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ (7:28, 29)
- ਹ. ਅਧਿਆਇ 8 ਅਤੇ 9: ਉਸ ਦੇ ਮੋਅਜਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ
1. ਮੋਅਜਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੈੱਟ (8:1-17)
 - ੳ. ਕੋੜੀ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਈ (8:1-4)
 - ਅ. ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (8:5-13)
 - ੲ. ਪਤਰਸ ਦੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਰਨਾ (8:14, 15)
 - ਸ. ਯਿਸੂ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਇਕ ਸਮੀਖਿਆ (8:16, 17)
 2. ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਦਾ ਮੁੱਲ (8:18-22)
 3. ਮੋਅਜਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਮੂਹ (8:23-9:8)
 - ੳ. ਤੂਫਾਨ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹਣਾ (8:23-27)
 - ਅ. ਭੂਤ ਚੰਬੜੇ ਦੇ ਜਣਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (8:28-34)
 - ੲ. ਲਕਵੇ ਦੇ ਰੋਗੀ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (9:1-8)
 4. ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਲਈ ਸੱਦਾ (9:9-17)
 - ੳ. ਮੱਤੀ ਨੂੰ ਸੱਦਾ (9:9)
 - ਅ. ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦਾ ਸੱਦਾ (9:10-13)
 - ੲ. ਸ਼ਗਿਰਦੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾ ਰੱਖਣਾ (9:14-17)
 5. ਮੋਅਜਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੈੱਟ (9:18-34)
 - ੳ. ਲਹੂ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਰ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨਾ (9:18-26)
 - ਅ. ਦੋ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਣਾ (9:27-31)
 - ੲ. ਭੂਤ ਚੰਬੜੇ ਇਕ ਗੁੰਗੇ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (9:32-34)

6. ਯਿਸੂ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਾਰ (9:35-38)
- ਤ. ਅਧਿਆਇ 10: ਉਸ ਦੇ ਦੂਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼
1. ਉਸ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਰਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣਾ (10:1-4)
 2. ਉਸ ਦੀ ਸੀਮਿਤ ਆਗਿਆ (10:5-15)
 3. ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਿਤਾਵਨੀਆਂ (10:16-23)
 4. ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹਦਾਇਤਾਂ (10:24-42)
- III. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (11:1-12:50)
- ੳ. ਅਧਿਆਇ 11: ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ
1. ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਯਿਸੂ (11:1-19)
 2. ਅਪਸ਼ਚਾਤਾਪੀ ਨਗਰ (11:20-24)
 3. ਯਿਸੂ ਦੀ ਦੁਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਸੱਦਾ (11:25-30)
- ਅ. ਅਧਿਆਇ 12: ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ
1. ਸੱਬਤ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ (12:1-14)
 2. ਇਕ ਵਕਫ਼ਾ: ਯਿਸੂ ਦਾ ਇਕਾਂਤਵਾਸ (12:15-21)
 3. ਯਿਸੂ ਦੇ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ (12:22-37)
 4. ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਮੰਗ (12:38-45)
 5. ਅੰਤਿਕਾ: ਯਿਸੂ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਰਿਸ਼ਤਾ (12:46-50)
- IV. ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ (13:1-18:35)
- ੳ. ਅਧਿਆਇ 13: ਰਾਜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ
1. ਬੀਜਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:1-9)
 2. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ (13:10-17)
 3. ਬੀਜਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (13:18-23)
 4. ਤਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:24-33)
 - ੳ. ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੀ (13:24-30)
 - ਅ. ਰਾਈ ਦਾ ਬੀ (13:31, 32)
 - ੲ. ਖ਼ਮੀਰ (13:33)
 5. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ (13:34, 35)
 6. ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ (13:36-43)
 7. ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (13:44-50)
 - ੳ. ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ (13:44)
 - ਅ. ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਮੋਤੀ (13:45, 46)
 - ੲ. ਜਾਲ (13:47-50)
 8. ਇਕ ਆਖ਼ਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ: ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ (13:51, 52)
 9. ਨਾਸਰਤ ਵਿਚ ਠੁਕਰਾਇਆ ਜਾਣਾ (13:53-58)¹
- ਅ. ਅਧਿਆਇ 14: ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਭਾਗ 1

1. ਯੂਹੰਨਾ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੌਤ (14: 1-12)
 - ੳ. ਯਿਸੂ ਬਾਰੇ ਹੇਰੋਦੇਸ ਦੀ ਗਲਤਫ਼ਹਿਮੀ (14: 1, 2)
 - ਅ. ਯੂਹੰਨਾ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ (14: 3-12)
 2. ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ (14: 13-21)
 - ੳ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ (14: 13, 14)
 - ਅ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ (14: 15-21)
 3. ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ (14: 22-33)
 - ੳ. ਯਿਸੂ ਇਕੱਲੇ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਹੈ (14: 22, 23)
 - ਅ. ਯਿਸੂ ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ (14: 24-27)
 - ੲ. ਪਤਰਸ ਪਾਣੀ ਉੱਤੇ ਯਿਸੂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (14: 28-33)
 4. ਵਾਧੂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ (14: 34-36)
- ੲ. ਅਧਿਆਇ 15: ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਭਾਗ 2
1. ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ (15: 1-20)
 - ੳ. ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਰੀਤਾਂ ਬਨਾਮ ਖੁਦਾ ਦੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ (15: 1-9)
 - ਅ. ਅਸਲੀ ਅਸ਼ੁੱਧਤਾ (15: 10-20)
 2. ਕਨਾਨੀ ਔਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ (15: 21-28)
 3. ਗੈਰਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਕਬੂਲੇ ਜਾਣਾ (15: 29-39)
 - ੳ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਣਾ (15: 29-31)
 - ਅ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ (15: 32-39)
- ੲ. ਅਧਿਆਇ 16: ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਭਾਗ 3
1. ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਹ (16: 1-4)
 2. ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ (16: 5-12)
 3. ਚੰਗਾ ਇਕਰਾਰ ਅਤੇ ਯਿਸੂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲੀਸੀਆ ਬਣਾਵੇਗਾ (16: 13-20)
 4. ਸਲੀਬ ਦਾ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਯਿਸੂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਐਲਾਨ (16: 21-23)
 5. ਸ਼ਿਗਰਦ ਬਣਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਯਿਸੂ ਦਾ ਐਲਾਨ (16: 24-27)
 6. ਯਿਸੂ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਿ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਕੁਝ ਲੋਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ (16: 28)
- ੲ. ਅਧਿਆਇ 17: ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਭਾਗ 4
1. ਰੂਪ ਬਦਲਣਾ (17: 1-13)
 - ੳ. ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਯਿਸੂ ਦਾ ਜਲਾਲੀ ਰੂਪ ਹੋਣਾ (17: 1-8)
 - ਅ. ਏਲੀਯਾਹ ਬਾਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ (17: 9-13)
 2. ਭੂਤ ਚੰਬੜੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ (17: 14-21)
 - ੳ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਣਾ (17: 14-18)
 - ਅ. ਚੇਲਿਆਂ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ ਲਈ ਯਿਸੂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ (17: 19-21)
 3. ਆਪਣੀ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਯਿਸੂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਐਲਾਨ (17: 22, 23)
 4. ਟੈਕਸ ਚੁਕਾਉਣਾ (17: 24-27)

ਕ. ਅਧਿਆਇ 18: ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ

1. ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ (18:1-4)
2. ਠੋਕਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਚਿਤਾਵਨੀ (18:5-9)
3. ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਭੇਡ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (18:10-14)
4. ਝਗੜੇ ਨਿਪਟਾਉਣਾ (18:15-20)
5. ਬੇਰਹਿਮ ਸੇਵਕ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (18:21-35)

V. ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਲੀਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਾ (19:1-25:46)

ੳ. ਅਧਿਆਇ 19: ਪਿਰੀਆ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ, ਭਾਗ 1

1. ਤਲਾਕ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ (19:1-12)
ੳ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਪਿਰੀਆ ਵਿਚ ਜਾਣਾ (19:1, 2)
ਅ. ਫ਼ਰੀਸੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ (19:3-9)
ੲ. ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ (19:10-12)
2. ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣਾ (19:13-15)
3. ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਚੇਲਾ ਬਣਨ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਿਆ (19:16-30)
ੳ. ਅਮੀਰ ਜਵਾਨ ਹਾਕਮ ਦਾ ਸਵਾਲ (19:16-22)
ਅ. ਯਿਸੂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ (19:23-26)
ੲ. ਰਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ (19:27-30)

ਅ. ਅਧਿਆਇ 20: ਪਿਰੀਆ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆ ਵਿਚ ਯਿਸੂ ਦੀ ਸੇਵਕਾਈ, ਭਾਗ 2

1. ਅੰਗੂਰੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (20:1-16)
2. ਆਪਣੀ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਯਿਸੂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਐਲਾਨ (20:17-19)
3. ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ (20:20-28)
4. ਦੋ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਜਾਖੇ ਕਰਨਾ (20:29-34)

ੲ. ਅਧਿਆਇ 21: ਯਿਸੂ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ: ਝਗੜ

1. ਫ਼ਤਹਿਮੰਦ ਦਾਖ਼ਲਾ (21:1-11)
ੳ. ਤਿਆਰੀ (21:1-7)
ਅ. ਸੁਆਗਤ (21:8-11)
2. ਹੈਕਲ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨਾ (21:12, 13)
3. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਮੋਅਜ਼ਜ਼ੇ (21:14-17)
4. ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇਣਾ (21:18-22)
5. ਯਿਸੂ ਦੇ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ (21:23-27)
6. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ (21:28-46)
ੳ. ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (21:28-32)
ਅ. ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰੀ ਬਾਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (21:33-46)

ਸ. ਅਧਿਆਇ 22: ਯਿਸੂ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ: ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ

1. ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣਾ: ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (22:1-14)

2. ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਿਸੂ ਦੇ ਜਵਾਬ (22: 15-46)
 - ੳ. ਟੈਕਸ ਦੇਣ ਤੇ ਸਵਾਲ (22: 15-22)
 - ਅ. ਜੀ ਉੱਠਣ ਤੇ ਸਵਾਲ (22:23-33)
 - ੲ. ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਵਾਲ (22:34-40)
 - ਸ. ਮਸੀਹਾ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ (22:41-46)
- ਹ. ਅਧਿਆਇ 23: ਯਿਸੂ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ: ਆਗੂਆਂ ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਹਾਇ
 1. ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ (23:1-12)
 2. ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਹਾਇ (23:13-36)
 3. ਉਹ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਉੱਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ (23:37-39)
- ਕ. ਅਧਿਆਇ 24: ਯਿਸੂ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ: ਇਸ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਆਮਦ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ
 1. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ (24: 1, 2)
 2. ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਸਵਾਲ (24:3)
 3. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ (24:4-14)
 - ੳ. 'ਗੁਮਰਾਹ ਨਾ ਹੋਵੋ' (24:4-8)
 - ਅ. 'ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਕਈ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਚੌਕਸ ਰਹੋ' (24:9-14)
 4. ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ (24: 15-35)
 - ੳ. 'ਉਜਾੜਨ ਵਾਲੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਚੀਜ਼ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਭੱਜ ਜਾਓ' (24: 15-22)
 - ਅ. 'ਬੂਠੇ ਮਸੀਹਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰੋ' (24:23-28)
 - ੲ. 'ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਿਖਾਈ ਦਵੇਗਾ' (24:29-31)
 - ਸ. 'ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਇਸੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ' (24:32-35)
 5. ਦੂਜੀ ਆਮਦ (24:36-51)
 - ੳ. 'ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ' (24:36-41)
 - ਅ. 'ਤਿਆਰ ਰਹੋ' (24:42-51)
- ਖ. ਅਧਿਆਇ 25: ਯਿਸੂ ਯਰੂਸ਼ਲਮ ਵਿਚ: ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ
 1. ਦਸ ਕੁਆਰੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (25: 1-13)
 2. ਤੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (25: 14-30)
 3. ਚਰਵਾਹੇ ਦਾ ਭੇਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ (25:31-46)

VI. ਰਾਜੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ, ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ (26: 1-27:66)

- ੳ. ਅਧਿਆਇ 26: ਯਿਸੂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ੀ
 1. ਯਿਸੂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ (26: 1-5)
 2. ਯਿਸੂ ਦਾ ਮਸਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ (26:6-13)
 3. ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਫੜਵਾਉਣ ਦਾ ਯਹੂਦਾਹ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ (26: 14-16)

4. ਪਸਾਹ (26: 17-29)
 - ੳ. ਤਿਆਰੀ (26: 17-19)
 - ਅ. ਫੜਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ (26:20-25)
 - ੲ. ਪ੍ਰਭੂ ਭੋਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (26:26-29)
5. ਜੈਤੂਨ ਦੇ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ (26:30-46)
 - ੳ. ਰਸੂਲਾਂ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਦਾ ਐਲਾਨ (26:30-35)
 - ਅ. ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਮਾਂ (26:36-38)
 - ੲ. ਦੁਆ ਦਾ ਸਮਾਂ (26:39-46)
6. ਯਿਸੂ ਦੀ ਗਿ੍ਫ਼ਤਾਰੀ (26:47-56)
 - ੳ. ਫੜਵਾਉਣ ਲਈ ਯਹੂਦਾਹ ਦਾ ਚੁੰਮਾਂ (26:47-50)
 - ਅ. ਪਤਰਸ ਦਾ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬਦਲਾ (26:51-54)
 - ੲ. ਯਿਸੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਡਾਂਟ (26:55, 56)
7. ਯਹੂਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ੀ (26:57-68)
8. ਪਤਰਸ ਦੇ ਇਨਕਾਰ (26:69-75)
- ਅ. ਅਧਿਆਇ 27: ਰੋਮੀਆਂ ਅੱਗੇ ਯਿਸੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ
 1. ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਸਜ਼ਾ (27:1, 2)
 2. ਯਹੂਦਾਹ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਅਤੇ ਮੌਤ (27:3-10)
 3. ਰੋਮੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ੀ, ਭਾਗ 1 (27:11-14)
 4. ਰੋਮੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ੀ, ਭਾਗ 2 (27:15-31)
 - ੳ. ਪਿਲਾਤੁਸ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੱਲ (27:15-18)
 - ਅ. ਭੀੜ ਦੀ ਪੁਕਾਰ (27:19-23)
 - ੲ. ਪਿਲਾਤੁਸ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਮੰਨਣਾ (27:24-26)
 - ਸ. ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਠੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ (27:27-31)
 5. ਮਸੀਹ ਦਾ ਸਲੀਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ (27:32-56)
 - ੳ. ਸਲੀਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣਾ (27:32)
 - ਅ. ਜਗ੍ਹਾ (27:33, 34)
 - ੲ. ਸਲੀਬ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਢੰਗ (27:35-37)
 - ਸ. ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲੀਬ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ (27:38-44)
 - ਹ. ਸਲੀਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਅੰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ (27:45-54)
 - ਕ. ਔਰਤਾਂ ਦੂਰ ਤੋਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ (27:55, 56)
 6. ਮਸੀਹ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ (27:57-61)
 7. ਪਿਲਾਤੁਸ ਵੱਲੋਂ ਰੋਕ ਦਾ ਹੁਕਮ (27:62-66)

VII. ਰਾਜੇ ਦਾ ਜੀ ਉੱਠਣਾ ਅਤੇ ਆਗਿਆ (28:1-20)

- ੳ. ਅਧਿਆਇ 28: ਯਿਸੂ ਦਾ ਜੀ ਉੱਠਣਾ (28:1-15)

1. ਖਾਲੀ ਕਬਰ (28: 1-7)
 2. ਹੈਰਾਨ ਗਵਾਹ (28: 8-10)
 3. ਝੂਠੀ ਰਿਪੋਰਟ (28: 11-15)
- ਅ. ਅਧਿਆਇ 28 (ਚੱਲਦਾ): ਗ੍ਰੇਟ ਕਮੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਮਹਾਨ ਆਗਿਆ (28: 16-20)

ਟਿੱਪਣੀ

¹ਅਧਿਆਇ 13 ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਆਰ. ਟੀ. ਫ੍ਰਾਂਸ, *ਦ ਗੋਸਪਲਜ਼ ਅਕਾਰਡਿੰਗ ਟੂ ਮੈਥਿਊ, ਦ ਟਿੰਡੇਲ ਨਿਊ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਕਮੇਂਟਰੀਜ਼* (ਗ੍ਰੈਂਡ ਰੈਪਿਡਸ, ਮਿਸ਼ਿਗਨ: ਵਿਲੀਅਮ ਬੀ. ਈਰਡਮੈਂਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਕੰ., 1985), 65 ਤੋਂ ਲਈ ਗਈ।